

Між самовіктимізацією і спільною пам'яттю: війна Росії проти України в російських незалежних медіа

Олег Морозов,
доктор філософії з історії,
докторант,
Кембриджський університет
(Велика Британія)

Oleh Morozov,
PhD in History, postdoctoral
fellow, University of Cambridge
(United Kingdom)

ORCID: 0000-0002-8386-9873
om406@cam.ac.uk

Переклад

Юрія Шаповала

до українських жертв війни та сприяє самовіктимізації росіян, друга – відкриває простір для формування спільної пам'яті про війну. Показано, що хоча перша форма більш зручна для російської аудиторії незалежних медіа, вона дає можливість витиснути досвід жертв на периферію медіапам'яті, відсторонившись від насильства і страждань "інших". Конкуренція жертв, що виникає внаслідок цього, стає однією з причин публічних конфліктів між українцями та російськими емігрантами. Автор доходить висновку – щоб знизити ризик появи цих конфліктів, подолати самовіктимізацію та зробити розв'язану Росією війну ближчою до антивоєнно налаштованих росіян, незалежним медіа потрібно змінити звичні підходи до виробництва медіапам'яті. Необхідно приділити більше уваги українським свідченням, поклавши їх в основу спільної пам'яті про війну.

Ключові слова: війна, медіа, самовіктимізація, конкуренція жертв, медіапам'ять, інфотеймент, Україна, Росія.

Between Self-Victimization and Shared Memory: Russia's War against Ukraine in Russian Independent Media

Abstract. The article analyzes how Russian independent media create a communicative memory of Russia's war against Ukraine after the full-scale invasion on February 24, 2022. Despite the condemnation of the war by all media outlets, the highest-rated ones ("Rain", "Popular Politics", "Navalny LIVE", and "Alive Nail") marginalize the testimonies of Ukrainian victims, replacing them with Russian news. The author draws attention to the fact that some ("Medusa" and "Doxa") mediatize the war

using the testimonies of Ukrainians. In this way, they actualize their pain and losses for the Russian audience. In the language of memory studies, this situation can be explained as two conflicting forms of media memory. The first one reduces empathy for Ukrainian war victims and contributes to the self-victimization of Russians, while the second one opens up space for the formation of a common memory of the war. It is shown that although the first form is more convenient for the Russian audience of independent media, it makes it possible to push the experience of victims to the periphery of media memory, distancing them from the violence and suffering of "others". The resulting competition between victims is becoming one of the reasons for public conflicts between Ukrainians and Russian emigrants. The author concludes that in order to reduce the risk of these conflicts, overcome self-victimization, and make the war unleashed by Russia closer to anti-war Russians, independent media need to change their usual approaches to the production of media memory. It is necessary to pay more attention to Ukrainian testimonies, putting them at the heart of the common memory of the war.

Key words: war, media, self-victimization, competitive victimhood, media memory, infotainment, Ukraine, Russia.

Постановка проблеми. У березні 2022 р., через пів місяця після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, 15-річний Андрій разом із сім'єю виїхав із окупованого Чернігова. Дорогою їхня машина налетіла на міну. Вижив лише Андрій: "Я лежав на дорозі. Подивився і побачив, як горить моя мама. Вона була ще жива, коли горіла. У неї сіпалася нога" [*Teenage Refugee From Chernihiv ...*, 2022].

Того ж місяця у селищі Верхньоторецьке Донецької області В'ячеслав, 18 років, потрапив під обстріл дорогою додому разом із мамою. "Впав перший снаряд за десять кроків від нас. Мама лягла, я сів. Вона була біля мене. Зовсім поряд. Я розплющую очі, мама лежить на боці, і її останнє слово: „Зі мною все добре“", – згадує В'ячеслав. У нього залишилося двоє братів та дві сестри. Як єдиний повнолітній, В'ячеслав взяв над ними опікунство [*18-Year-Old Ukrainian Raising Four Siblings ...*, 2022].

14 липня після ракетного удару по Вінниці загинула 4-річна Ліза. Її мати Ірина була тяжко поранена. Того дня вони вдвох ішли до логопеда. Ліза мала синдром Дауна. Ірина публікувала в "Інстаграмі" історії із життя доньки, щоб показати, що її дитина, незважаючи на хворобу, нічим не відрізняється від інших. У день загибелі Лізи світові масмедіа облетіла фотографія з рожевим візком дівчинки на тлі зруйнованого ракетною магазином. Візок був перекинутий і забризканий кров'ю [*In a Flash of Fire and Shrapnel ...*, 2022].

Ці три трагедії – випадкова вибірка із тисяч воєнних злочинів, скоєних російською армією з початку повномасштабного вторгнення¹. З 24 лютого 2022 р. аналогічні злочини відбуваються в Україні щодня. Чимало з них потрапляє не лише в українські, а й у світові ЗМІ, наприклад, руйнування дитячого госпіталю "Охматдит" російською ракетною 8 липня 2024 р. [*Children's Hospital Hit ...*, 2024].

¹ Найповніша статистика воєнних злочинів росіян доступна на сайті глобальної ініціативи "Т&Р" [*T&P's database of war crimes...*, 2024].

Усі ці злочини мають спільну рису: голосів їхніх жертв майже не чути в ефірі російських медіа, які виступають із 24 лютого проти війни. Це не контрольовані Кремлем телеканали та видання, а незалежні онлайн-ресурси, такі як "Дош", "Популярна політика", "Навальний LIVE" та "Живий цвях". Після початку повномасштабного вторгнення вони були закриті або добровільно перервали мовлення в Росії, а чимало співробітників залишили країну, побоюючись за своє життя і свободу. Чому ж історії українських жертв мало цікавлять ці медіа? Тим більше що після геноцидів та світових війн ХХ ст. свідчення тих, хто вижив, мають величезну моральну і меморіальну силу: з їхньою допомогою документуються жахи масового насильства, а пережита жертвами колективна травма стає явною для цілого світу, який дістає можливість співчувати, допомагати і критично осмислювати те, що відбувається².

Метою статті є дослідження еволюції російських незалежних медіа за останні десять років. Завданням – за допомогою аналітичної мови memory studies концептуалізувати російські незалежні медіа як акторів пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Після окупації Криму у 2014 р., з якої розпочалася війна Росії проти України, Кремль суттєво обмежив свободу слова в країні. Критиків політичного режиму почали оголошувати "іноземними агентами" [*Russia Tightens Legislation ...*, 2022], вносити їх публікації до Федерального списку екстремістських матеріалів під егідою Міністерства юстиції, блокувати та видаляти їхні сайти. Авторитарний режим Володимира Путіна виправдовує репресії необхідністю захисту "національного суверенітету" та "боротьбою з екстремізмом". У 2014 р. у Росії ухвалили перший рестриктивний меморіальний закон, за яким опозиціонерів, істориків і правозахисників стали звинувачувати в "реабілітації нацизму" та засуджувати до штрафів чи в'язниці на строк до п'яти років³.

Але посилення цензури у 2010-х роках не завадило розвитку незалежних медіа. Місцем цього розвитку став Інтернет, точніше його російськомовний сегмент (Рунет), до тотального контролю за яким Кремль не прагнув аж до 2022 року. Журналісти, блогери, вчені, правозахисники та бізнесмени скористалися єдиною лакуною, що залишилася, і почали один за одним запускати проекти для користувачів відеохостингів та соціальних мереж. До 2022 р. YouTube в Росії став найпопулярнішою онлайн-платформою для виробництва інформаційного та розважального контенту, "Інстаграм" – засобом розміщення корпоративної реклами, а "Телеграм" – помічником у координації громадянських протестів.

Російські незалежні масмедіа як дизайнери медіапам'яті. Втечу

---

² Щоб зробити колективну травму українців видимою для широкої аудиторії за межами України, дослідники, журналісти та громадянські активісти збирають свідчення жертв війни. (Приклади кількох проєктів зі збору таких свідчень: [*The Reckoning Project*, 2024; *Voices of War...*, 2024]).

³ Докладніше про історію прийняття та дію першого російського меморіального закону 2014 р. [Korosov, 2018, p. 238–299; Weiss-Wendt, 2020, p. 231–240; Morozov, 2024].

російських масмедіа в Інтернет можна охарактеризувати як появу в країні нового режиму публічності (*regime of publicity*) – системи правил і конвенцій для висловлювань і реакцій на них в онлайн-просторі [Атнашев та ін., 2021, с. 50–51]. Він став продуктивним середовищем для розвитку професійної журналістики, громадянського суспільства та просвітницьких проектів. Це відіграло важливу роль у лікуванні "синдрому публічної німоти" – неготовності росіян до аргументованого захисту своєї позиції [Вахтин та Фирсов, 2017].

Попри цензуру, новий режим публічності у Росії дозволяв існування "слабких публік". Ненсі Фрейзер визначає їх як групи, що висловлюють свою думку в громадській сфері, здатні опосередковано впливати на політику країни. На відміну від "сильних публік", на кшталт парламентів, "слабкі публіки" не мають влади приймати самостійні рішення [Fraser, 1990, р. 75]. У 2019–2020 роках онлайн-медіа допомогли організувати локальні протести в Єкатеринбурзі, Хабаровську та Москві. Один із протестів – демонстрація солідарності з незаконно заарештованим журналістом Іваном Голуновим – закінчився звільненням останнього та арештом поліцейських, які підкинули жертві наркотики [Ivan Golunov Arrest ..., 2019].

Незважаючи на цензуру та еміграцію, "Доц", "Живий цвях", "Навальний LIVE" та "Популярна політика" залишаються найбільшими опозиційними медіа, які виступають проти розв'язаної Росією війни. У серпні 2024 р. тільки на YouTube у "Доцу" було 4,6 млн підписників; у "Популярної політики" – 2,5 млн; у "Навальний LIVE" – 3,46 млн; у "Живого цвяха" – 1 млн. Для більшості росіян бойові дії не є частиною повсякденності, а тому знання про війну доступне їм лише в медіатизованій формі, чого не можна сказати про українців, змушених щодня вмирати на фронті, ховатися у бомбосховищах, виживати без світла, тепла і води або жити далеко від дому за кордоном ⁴.

Комунікативна пам'ять – форма колективної пам'яті, що виникає у процесі повсякденного спілкування між представниками одного, двох чи трьох поколінь упродовж 80 років [Assmann, 2006, р. 25–26]. Астрід Ерл вважає, що одним із посередників може бути література про щойно завершені війни, кризи і теракти, включаючи джерела особистого походження, наприклад, автобіографії [Erll, 2017, р. 192–193].

Оскільки на момент написання цієї статті війна ще триває, вона точно не може бути частиною культурної пам'яті, але її окремі сюжети з 2014 до 2024 року належать недавньому минулому, що інтенсивно обговорюється в Україні та інших країнах світу. Хоча автобіографічна та наукова література про війну вже з'являється [Khromeychuk, 2022; Skalietska, 2022; Plokyh, 2023; Stiazhkina, 2024], головними джерелами знання про неї залишаються старі та нові медіа. До першої групи належать преса, радіо та телебачення; до другої – відеохостинги, соціальні мережі та інші онлайн-ресурси. Як зауважує Мотті Найгер, багато

⁴ Згідно з телефонними опитуваннями Міжнародного інституту соціології у Києві станом на літо 2023 р. понад 78 відсотків українців мають друзів або родичів, яких було вбито або поранено на війні [How Many Ukrainians..., 2023].

людей у повсякденному житті взаємодіють із медіа набагато частіше, ніж із книгами, музеями та меморіалами [Neiger, 2020, p. 4].

Спогади, що створюються і зберігаються за допомогою масмедіа, називають у memory studies медіапам'яттю [Neiger et al., 2011]⁵. Цей термін активно застосовується щодо роботи журналістів і медіаменеджерів: "Подаючи різні сюжети тим чи іншим способом, вони визначають порядок денний своїх читачів; повторно відтворюючи зображення та інтерпретації, вони створюють та увічнюють символи та історичні наративи", – пише Марен Рєгер, пропонуючи розглядати масмедіа як акторів пам'яті, які щодня створюють, коригують та стирають наші спогади [Röger, 2009, p. 189]. Важлива частина роботи медіапам'яті – складання та підтримка онлайн-архівів, які є сьогодні майже у кожного друкованого чи електронного ЗМІ [Garde-Hansen, 2011, p. 80–83].

На відміну від соціальних мереж, на кшталт "Інстаграму", "Фейсбуку" або "Телеграму", де користувачі мають можливість створювати свій контент, з якого потім складаються не конвенційні – "складні" – наративи⁶, онлайн-медіа пропонують своїй аудиторії вже готовий продукт, створений відповідно до їх редакційної політики. Журналісти та медіаменеджери, на відміну від користувачів соціальних мереж, можуть набагато краще контролювати виробництво медіапам'яті про війну Росії проти України. Це накладає на них величезну відповідальність за наслідки медіатизації цієї війни для аудиторії, чії знання про війну здебільшого обмежуються повідомленнями ЗМІ.

Російська медіапам'ять про війну: витіснення українських свідчень.

Аудиторія незалежних онлайн-ресурсів щодня дізнається про війну Росії проти України з репортажів, стрічок новин у "Телеграмі" та інтерв'ю з експертами, включаючи українських чиновників, журналістів та військових аналітиків. "Доц" пропонує і спеціальні репортажі тривалістю приблизно від 30 до 60 хвилин. Усі російські незалежні медіа регулярно запрошують журналістів-розслідувачів, відомих висвітленням російських злочинів в Україні з літа 2014 року, коли Збройні сили Росії збили малайзійський Боїнг 777 рейсу "MH-17", вбивши 298 осіб.

Інтерес незалежних медіа до війни не обмежується воєнними злочинами росіян. Їх часто доповнюють бойові зведення, огляди кремлівської пропаганди, повідомлення про втрати серед військових та цивільних, а також політичні новини про Путіна та його оточення. Карикатури на Путіна супроводжують більшість віджетів на плейлистах "Популярної політики" та "Навального LIVE". Заголовки часто сформульовані саркастично: "Путін злякався бойових комарів", "Ердоган ставить Путіна на місце", "Бомжі за Путіна", "Путін вийшов з бункера", "Золоте безумство Путіна", "Путін – „таксист“", "Що в голові у Путіна".

Путін є головним ньюсмейкером і на каналах "Доц" та "Живий цвях". Він

⁵ Приклад роботи медіапам'яті в монографії з медіатизації терактів 11 вересня 2001 р. у німецьких, французьких та іспанських ЗМІ [Schmidtgal, 2014].

⁶ Аналіз таких неконвенційних наративів проводився на основі пам'яті про жертв Голокосту та жертв сталінських репресій [Commane & Potton, 2018; Khlevnyuk, 2019].

з'являється в новинах щодня з початку повномасштабного вторгнення – від мобілізації до чуток про його хворобу та смерть. Ведучі "Живого цвяха" у передачі "Особлива думка" у форматі діалогу із запрошеними економістами, політологами, істориками та журналістами просять прокоментувати дії та слова Путіна, обговорюючи з ними такі теми, як "За що Путін тримає образу на Буша?", "Чому Путін не їде на саміт G20?", "На кого орієнтована промова Путіна на Валдаї?" [*Речь Путина на Валдае ...*, 2022; *Оставление Херсона ...*, 2022; *Почему у России и Запада не получилось ...*, 2022].

Симбіоз журналістики та розваги називають інфотейментом (infotainment) – популяризацією новин для підвищення рейтингів та привернення громадської уваги до актуальних проблем. Російське телебачення, радіо, преса та онлайн-медіа активно використовують інфотеймент з 2010-х років [Гатов, 2015, с. 177]. "Доц", "Популярна політика", "Навальний LIVE" і "Живий цвях" теж звертаються до цього жанру, дотримуючися відомих їм конвенцій виробництва контенту. Дослідники медіа зазначають, що інфотеймент робить позитивний внесок у демократизацію політичного дискурсу та створення більш доступних форм теле- та радіомовлення, підвищуючи інтерес громадян до політики [Ваут, 2008].

Проте інфотеймент небезпечний тим, що зміщує акцент зі змісту новин на форму їх подачі: у пошуках розваг масмедіа випускають усе більше смішних, але "порожніх" історій, так званих інфощум, яких Олег Кашин визначає як одну з форм "антижурналістики" [Кашин, 2018]. Інфотеймент допомагає незалежним медіа збільшувати їхню аудиторію, але обмежує їхні можливості медіатизації війни Росії проти України. Головне – він не дозволяє говорити про війну голосами українських жертв, бо їхні свідчення, сповнені болем, не пасують для розваги аудиторії.

У серпні 2024 р. на YouTube-каналі "Дождя" було 25 тис. відео; на "Популярній політиці" – 9,6 тис.; на "Навальний LIVE" – 4,6 тис. відео; на "Живому цвяху" – 5,2 тис. Ні "Популярна політика", ні "Навальний LIVE", ні "Живий цвях" жодного разу не робили програм чи окремих сюжетів за участю українських жертв війни. На "Доці" за весь час від початку повномасштабного вторгнення мені вдалося знайти лише кілька відео за участю українців.

Функціонал YouTube – перегляди, коментарі та лайки – є важливим інструментом для аналізу онлайн-контенту. Він дозволяє судити про міру популярності відеороликів та реакції на них. На жаль, жоден із сюжетів із українськими жертвами не може похвалитися високою популярністю у користувачів YouTube. Поки що лідер за кількістю переглядів – 40-хвилинний фільм Катерини Фоміної про сімейні конфлікти між українськими та російськими родичами через повномасштабну війну. Він вийшов 11 лютого 2024 р. До серпня 2024 р. його переглянули 1,3 млн разів – у чотири рази менше, порівняно із загальною кількістю підписників "Доцу" (переглядати відео у відкритому доступі можуть не лише підписники) [*Как война разделила родственников ...*, 2023].

Репортаж Соні Гройсман та Нігіни Берової про викрадення росіянами українських дітей, опублікований 26 лютого 2023 р., переглянули поки що

570 тис. разів [Как Россия украла тысячи детей ..., 2023]. Читання щоденника харків'янки Ганни Гін – лише 73 тис. [Военный дневник ..., 2023]. Для порівняння: щоденна вечірня програма "Підсумки дня" набирає по 700–800 тис., а іноді й понад 1 млн переглядів, а новини про мобілізацію у вересні 2022 р. переглянули 4 млн разів [Мобилизация выходит за рамки ..., 2022].

Та навіть при цьому кожне українське свідчення значно девірсифікує російську медіапам'ять про війну проти України. Завдяки появі в цій пам'яті досвіду жертв росіяни не лише дізнаються, через що довелося пройти українцям, а й дістають шанс висловити свою емпатію у коментарях під відеороликом. Марта Нуссбаум розуміє під емпатією відтворення досвіду та переживань інших людей у власній уяві [Nussbaum, 2001, p. 302]. Оскільки йдеться про жертви війни, під емпатією з боку росіян слід розуміти висловлення співчуття до українців, навіть визнання провини за розв'язану Росією війну. Зрозуміло, до такої емпатії готові не всі, тим більше, що серед глядачів "Дощу" є й прихильники війни.

Наприклад, під інтерв'ю з Наталією Кулаковською можна знайти цинічні коментарі, де нормалізується насильство, а в злочинах звинувачується українська армія: "Ліс рубають тріски летять, на війні як на війні, а як СБУшники працюють, викрадають, садять у в'язницю, вбивають і т. д. це всі знають, ще з 2014 року" ["Накинули мешок и забрали" ..., 2022] (Тут і далі цитати з онлайн-ресурсів наводяться зі збереженням оригінальної орфографії та пунктуації – *Авт.*). Проте за жодним із відеосюжетів "Дощу" такі коментарі не перевищують понад 10% від загальної кількості коментарів, тоді як понад 80% можна ідентифікувати як співчуваючі. Щоправда, не всі вони написані росіянами.

Аналіз коментарів під відеороликами ускладнюється з двох причин. По-перше, якщо користувач не дає прихованих чи явних указівок на країну, то визначити його національність дуже важко: російською, окрім росіян, пишуть українці, казахи, ізраїльтяни, білоруси та багато інших. По-друге, щонайменше з 2009 р. Кремль веде боротьбу з незалежними медіа не лише за допомогою репресій, а й за допомогою "фабрик тролів" та "кремлеботів", користуючись інтерактивними можливостями онлайн-медіа для дезінформації та розпалювання конфліктів [Gorham, 2017; Martin et al., 2019; Lin, 2022].

Це особливо важливо для підрахунку цинічних та образливих коментарів, спрямованих проти українських жертв війни чи самого "Дощу". Верифікувати авторство таких коментарів за відкритими даними часто неможливо, а так важко зрозуміти, наскільки щирим і самостійним був автор, висловлюючи свої думки.

У тих коментарях, де росіяни уточнюють свою національність, можна побачити висловлювання почуття провини перед українцями за розв'язану Росією війну та завданий нею біль. Такі випадки не перевищують 15% від загальної кількості російських коментарів до кожного відео та періодично містять виправдання власної слабкості. Один із таких коментарів: "Я з Росії,

мені дуже соромно та боляче. Я відчуваю безсилля, страх і злість на своїх тупих співгромадян. Вибачте нас, українці, ми самі у заручниках" ["Мне большинство россиян жалко" ..., 2023]. Ще приклад: "Я з Росії, мені соромно та боляче за кривавий геноцид проти Українського Народу. Страшно, що у моєму оточенні всі підтримують цю війну. Навіть мій чоловік за путлера, ми весь час з ним лаємося" [Буча. Главный символ ..., 2022].

Ці нечисленні коментарі важливі тим, що в них відображається співчуття не до окремих жертв, а до всіх українців як групової жертви. Анн Каплан називає історії про біль та страждання "етичними свідченнями" (ethical witnessing), вважаючи, що вони розширюють можливості емпатії від співчуття до окремих людей до співчуття щодо цілих груп і змушують аудиторію шукати відповідь на питання, хто має відповідати за скоєні злочини. Тим самим етичні свідчення "радикально змінюють погляд людини на світ та її уявлення про справедливість" [Kaplan, 2011, p. 275].

Провина та співчуття не обов'язково виражаються онлайн за допомогою тексту. Іноді ці почуття недоступні погляду дослідника, інколи ж вони ховаються за формальними інструментами вираження, схвалення та підтримки чийось думок, наприклад, лайками. Найбільше лайків під відеороликами з українцями збирають коментарі таких українських жертв, які після побаченого вирішили поділитися власними травмами.

Незважаючи на всі інтерактивні можливості YouTube та інших платформ, які є у російських незалежних масмедіа, їхній внесок у поширення українського травматичного досвіду війни дуже малий і навряд чи можна порівняти з аналогічним внеском українських чи західних ЗМІ. Причина в тому, що й без того рідкісні свідчення українців витісняються наративами про російські жертви – убитих, поранених та взятих у полон.

Прокремлівські медіа говорять про постраждалих росіян мало, а Міністерство оборони Російської Федерації цілеспрямовано приховує втрати і часто немає відомостей про військовослужбовців⁷. Восени 2022 р. головною новиною, у тому числі на YouTube-каналах "Дошу", "Популярної політики", "Навальний LIVE" та "Живого цвяха", стала оголошена в Росії мобілізація. Незалежні медіа розповідали, як сотні тисяч людей тікали з країни, а в російських містах тим часом ловили чоловіків, вручали їм повістки у військкомат, звіди відправляли на фронт та кидали у бій без підготовки, зброї та продовольства.

У червні 2023 р. у центрі уваги російських медіа був заколот найманців "Вагнера" та їхній похід на Москву; у лютому 2024 р. – вбивство Олексія Навального; починаючи з серпня 2024 р. – український наступ у Курській області, доля солдатів строкової служби, що здалися в полон, і труднощі біженців з Курщини. За відсутності важливих політичних подій ефірний час усіх незалежних

⁷ Натомість такі відомості мають у своєму розпорядженні члени українського проекту "Хочу жити", які допомагають росіянам здатися в полон і передають інформацію про загиблих, полонених або зниклих їх родичам. У рамках проекту відкрито гарячу лінію для російських громадян. Див. репортаж "Сі-ен-ен" про росіян, які дзвонять в Україну, щоб дізнатися про своїх близьких [Sorry to Bother You..., 2022].

медіа все одно заповнюють новини з Росії, зокрема інфотеймент. Онлайн-медіа добре відчують свою аудиторію та орієнтуються на її переваги.

Маргіналізація свідчень українських жертв може бути концептуалізована як умовчання – одна з технік забуття, яка, за словами Алейди Ассман, "не стирає з пам'яті тяжку подію, а лише усуває її з комунікації" [Assmann, 2016, р. 22]. Подібна техніка може бути корисна для колективної пам'яті в унікальних випадках, наприклад, коли нації, що розпадається, потрібно впоратися з наслідками пережитої громадянської війни або диктатури. У випадку з війною Росії проти України техніка умовчання призводить до зниження емпатії росіян до українців.

Емпатія, – уточнює Ассман, – це не сентиментальна чутливість; вона починається з громадянської освіти, інформації, достовірного знання. Основу емпатії становить конкретика, коли за абстрактною та анонімною статистикою стоять живі люди з їхніми іменами, особами та історіями" [Assmann, 2020, р. 138]. Без пам'яті про українців росіяни бачать жертвами війни передусім себе та своїх співвітчизників, які постраждали від західних санкцій, політичних репресій чи української зброї. Таким чином, дефіцит українських свідчень у російській медіапам'яті про війну призводить до розвитку самовіктимізації у росіян, яка, за словами Мартіна Саброва, шкідлива тим, що поміщає в центр уваги власні страждання, допомагаючи забути про скоєні раніше злочини [Sabrow, 2012, р. 46].

Самовіктимізація – це емоційне відчуження страждань "інших". Під час міжнаціональних воєн самовіктимізація запускає конкуренцію жертв: кожна сторона оголошує себе жертвою, вимагаючи публічної уваги та поваги до своєї травми на шкоду травмі інших. На тлі російсько-української війни конкуренція жертв найчастіше виявляється у культурних конфліктах між українцями та антивоєнно налаштованими російськими емігрантами.

У більшості випадків ці конфлікти виникають через невдало сформульовані росіянами висловлювання, в яких імпліцитно міститься зневага до українців, до їх болю та втрат: ведучий "Дощу" Олексій Коростелев під час прямого ефіру робить застереження, що телеканал збирає гроші на допомогу російським мобілізованим [Russian TV Station ..., 2022]; політолог Катерина Шульман пише у "Фейсбуці" іронічний коментар, скаржачись, що Захід не допоможе Росії впоратися з економічними та політичними наслідками війни, але при цьому допомагає Україні [Шульман, 2023]; фейлетоніст Дмитро Биков ностальгує за Радянським Союзом в інтерв'ю з Олексієм Арестовичем у розпал війни [Арестович & Дмитрій Быков ..., 2022]; журналіст Михайло Зигар у колонці журналу "Шпигель" критикує посилення санкцій проти Росії, називаючи це "помстою" [Zygar, 2022]; публіцист Ніна Хрущова, правнучка Микити Хрущова, виголошує у Зальцбурзі промову на захист російської культури, критикуючи знесення російських та радянських пам'ятників в Україні [Chruschtschowa, 2024, р. 9–10]; російські політв'язні Ілля Яшин, Володимир Кара-Мурза та Андрій Пивоваров закликають не ототожнювати росіян з путінським режимом

і зняти з Росії санкції, оскільки вони погіршують життя непричетних до війни громадян [*Пресс-конференция ...*, 2024]; вдова вбитого опозиціонера Олексія Навального Юлія називає "ганьбою" відмову першої леді України Олени Зеленської бути разом із нею у Вашингтоні на щорічному посланні президента Конгресу [Shuster, 2024].

У відповідь на ці та багато інших публічних висловлювань в українських медіа сформувався саркастичний образ "хороших русских" – російських опонентів Кремля, які, незважаючи на незгоду з війною, не співчують українцям, а імпліцитно висловлюють зневагу до них та їхніх втрат [Aivazovska, 2022].

Важливим індикатором самовіктимізації є мова, якою російські онлайн-медіа створюють медіапам'ять про війну. Оскільки деякі журналісти "Живого цвяха" залишаються в Росії, цей YouTube-канал називає війну "спецоперацією", або "СВО", як того вимагає кремлівська цензура. "Популярна політика" та "Навальний LIVE" з початку повномасштабного вторгнення використовують терміни "путінська війна", "путінські війська" та "путінські танки" [*Путинская война ...*, 2022; *Дневные новости ...*, 2022].

Це спроба провести вододіл між режимом Путіна та антивоєнно налаштованими росіянами. "Доц" найчастіше говорить про "війну в Україні" та іноді про "повномасштабне вторгнення". Відсутність Росії та росіян у цій мові вказує на небажання незалежних медіа говорити про злочини власної країни, що для українців є ще одним доказом низької здатності "хороших русских" до емпатії.

"Багато хто навіть не може скласти речення з правильним іменником і предикатом: „Війна була [якось] розпочата [кимось]”" – пише Ганна Гриценко про росіян, закликаючи західні медіа давати українцям більше можливостей свідчити про війну [Hrytsenko, 2022]. Якби голоси українців частіше звучали не лише у західних, а й у російських незалежних медіа, ставлення антивоєнно налаштованих росіян до України та українських жертв можна було б змінити, знизивши рівень самовіктимізації.

Спільна пам'ять та її перспективи. Термін "спільна пам'ять" увів у науковий обіг Авішай Маргаліт, щоб позначити різницю між безпосередніми та опосередкованими спогадами, що взаємодіють один з одним у процесі комунікації на різних соціальних рівнях [Margalit, 2002, p. 51–54]. Внаслідок обміну знаннями та досвідом пам'яті різних груп перетинають національні, класові та сімейні кордони, диверсифікуються, збагачують та витісняють одна одну. Спільна пам'ять виникає тоді, коли свідки якоїсь події, наприклад, війни, голоду або катастрофи, вирішують поділитися своїми спогадами зі сторонніми, включаючи їх таким чином у свою "меморіальну спільноту" [Wertch, 2021, p. 97–102].

Когнітивні психологи вважають, що чим частіше представники різних груп обмінюються одні з одними своїми спогадами, тим успішніше розвивається інформаційна екосистема, а учасники такого обміну охочіше залишають свої "інформаційні бульбашки" та опираються маніпуляціям [Momennejad et al., 2019]. Для А. Маргаліта спільна пам'ять – це шанс подолати природні

обмеження племен, родів або націй, що проживають на одній території, і зробити свої спогади потенційно доступними для всього людства [Margalit, 2002, р. 74–83].

Розповіді українців про біль та страждання потенційно можуть змінити російську медіапам'ять про війну, зробивши її емпатичнішою до українців, якщо в центрі уваги мільйонів російських підписників незалежних медіа буде не лише інфотеймент та інфошум. Ставши частиною пам'яті, їхня травма може допомогти антивоєнно налаштованим росіянам пам'ятати про українців і пережиті ними жахи. Але для цього російські незалежні медіа мають змінити свою редакційну політику, зробивши український травматичний досвід не епізодичним, а регулярним способом фреймування медіапам'яті.

Серед російських незалежних медіа вдалося поки що знайти лише кілька прикладів медіатизації війни з опорою на українські голоси.

Перший приклад – онлайн-видання "Медуза", засноване 2014 р. колишньою головною редакторкою "Лента.ру" Галиною Тимченко. Аудиторія YouTube-каналу "Медузи" налічує 807 тис. підписників; у "Телеграмі" – 1,3 млн. Головною платформою цього медіа є сайт із російськими та міжнародними новинами. На сайті щодня оновлюється хроніка війни Росії проти України, публікуються фото зруйнованих міст та особисті історії жертв.

У 2022 р. інтерв'ю зі 100 українцями провів журналіст Шура Буртін. Два місяці він в Україні розпитував людей, як війна змінила їхнє життя [*Что я чувствовал? ...*, 2022; *Я ни разу не стрелял ...*, 2022]. "Медуза" першою із незалежних медіа розповіла історію Євгена Межового з Маріуполя та його трьох дітей – 12-річного Матвія, 7-річної Святослави та 5-річної Олександри. Через рік усі четверо стали героями репортажу Гройсман та Бєроївої на "Доці" [*Как Россия украла тысячи детей ...*, 2023]. Після окупації Маріуполя Євгена було заарештовано і відправлено до російської в'язниці в Оленівці. Його дітей викрали та помістили до підмосковного дитячого будинку, звідки їх мало не забрали до прийомних родин. Читачі "Медузи" можуть дізнатися, як Євгену вдалося втекти з полону, врятувати дітей та сховатися з ними у Латвії [*"Пап, у тебя есть максимум пять дней" ...*, 2022].

Пізніше ця чудова історія порятунку лягла в основу коміксу, опублікованого українським журналом "Inker", команда якого за допомогою ілюстрованих оповідань зберігає пам'ять про жертв та героїв війни, поєднуючи в жанрі нон-фікшн журналістику та мистецтво [Муар, 2023].

"Медуза" – єдине російське медіа, яке розмістило у себе щоденник 21-річної мешканки Маріуполя Поліни Ковалевської, яка записувала на телефон, як вона в лютому–квітні 2022 р. ховалася разом із сім'єю від російських бомбардувань і намагалася вибратися з заблокованого міста [*"Я уже смирилась со смертью" ...*, 2022].

Через кілька тижнів після загибелі у Вінниці 4-річної Лізи її мама Ірина поділилася в "Інстаграмі" сповненими болем спогадами про загибель доньки.

"Медуза" переклала ці спогади з української на російську та опублікувала разом із фотографією Лізи [*Вокруг стояла мертвая тишина ...*, 2022]. Окремо було опубліковано фотографію з похорону Лізи [*Похороны четырехлетней Лизы ...*, 2022]. Особисті свідчення українських жертв з'являються у "Медузи" регулярно разом з іншими сюжетами про війну, тому ознайомитися з травматичним досвідом постраждалих можуть усі відвідувачі сайту, включаючи росіян.

Другий приклад – студентський онлайн-журнал "Доха", заснований у 2017 р. у Національному дослідному університеті "Вища школа економіки" у Москві. Перші роки медіа працювало за підтримки університету як студентська організація. У 2019 р. керівництво позбавило журнал фінансування як помсту за критику Кремля та підтримку протестів проти фальсифікацій на виборах до Московської міської думи. Журнал не припиняв розвиватися зусиллями студентів, навіть незважаючи на те, що у 2021 р. проти його засновника Армена Арамяна та трьох його соратників відкрили кримінальну справу.

З початком повномасштабного вторгнення в Україну "Доха" щодня розповідає про воєнні злочини російських Збройних сил та публікує надіслані читачами історії про загиблих українців разом із їхніми фотографіями в рамках постійної рубрики "Три імені: пам'яті жертв російського вторгнення в Україну". Публікації, зазвичай, обмежуються короткою біографією – місцем народження, професією, сім'єю та обставинами смерті.

Але якщо всі троє людей загинули в одному місці через одну і ту саму причину, дається уточнення, наприклад: "5 жовтня російська армія вдарила ракетою по кафе у селі Гроза Харківської області. У цей час там проходили поминки українського військового Андрія Козиря – він народився та виріс у цьому селі. Внаслідок удару загинули 59 людей, у тому числі вдова військового та його син разом зі своєю дружиною. Російські канали стверджували, що на поминках були військові, проте насправді там зібралися лише мирні мешканки. Сьогодні ми розповідаємо про загиблих у маленькому селі Гроза. Будь ласка, не відвертайтеся. Прочитайте вголос ці імена: Олександр Нечволод, Микола Андросович, Тетяна Андросович. Якщо ви готові розповісти про втрату, напишіть нам" [*"Три імени: пам'яті жертв ...*, 2023].

"Три імені" – приклад того, як соціальні мережі використовуються для комеморації жертв масового насильства. Пам'ять про війну поширюється не свідком події, а через медіа, що свідчить за тих і від імені тих, кого вже немає. Аналогічні проекти з'являються сьогодні в багатьох країнах, щоб привернути увагу інтернет-користувачів до воєн, геноцидів, епідемій та інших колективних травм.

Наприклад, з 2020 р. у цифровому форматі відбувається і щорічний ритуал "Повернення імен", запущений у 2006 р. товариством "Меморіал" на згадку про жертви радянського терору [*Возвращение имен ...*, 2024]. Спочатку російська влада призупинила читання імен репресованих через епідемію коронавірусу, а потім, коли "Меморіал" оголосили поза законом і витиснули з країни, "Повернення імен" було заборонено остаточно.

Сьогодні разом із Харківською правозахисною групою "Меморіал" бере участь у документуванні російських воєнних злочинів в Україні та публікує свідчення жертв на окремому сайті [*Voices of War ...*, 2024]. Але, на відміну від "Доха", "Меморіал" – не ЗМІ, а правозахисна організація, яка з кінця 1980-х років опікується збереженням пам'яті про жертви радянських гонінь та захистом прав людини. "Доха" поки що єдиний медіа-ресурс російською мовою, який не лише медіатизує війну Росії проти України, використовує для цього історію українців, як "Медуза", а й увічніює загиблих у рамках постійної онлайн-рубрики. Щоправда, має цей ресурс лише 41 тис. передплатників у "Телеграмі".

Аналогічних комеморацій дуже не вистачає великим незалежним медіа, тим більше, що коли одного разу російські журналісти таки звернуться за українськими свідченнями, у них не бракуватиме джерел: з початком повномасштабного вторгнення багато українців почали документувати війну в соціальних мережах [Kot et al., 2024]. А деякі відомі онлайн-щоденники навіть були опубліковані, наприклад, "Небо над Харковом" Сергія Жадана [Zhadan, 2022].

Висновки. Сьогодні незалежні медіа, що залишили Росію після початку нею повномасштабної війни проти України, – головні дизайнери медіапам'яті для мільйонів антивоєнно налаштованих росіян, не ознайомих із жахами війни на особистому досвіді. Незважаючи на те, що найбільші медіа засуджують війну, вони понад два роки віддають перевагу російським новинам, які нерідко подаються у формі інфотейменту, і маргіналізують свідчення українських жертв. Лише "Доц" час від часу використовує голоси українських жертв. Але ці голоси не відіграють помітної ролі у виробництві медіапам'яті про війну, оскільки більшість глядачів цікавляться лише Росією.

За відсутності знання про українську колективну травму та емпатії до українців російська аудиторія незалежних медіа бачить жертвою війни насамперед себе, залишаючись байдужою до страждань "інших". Самовіктимізація, що виникає у росіян, – одна з причин конкуренції жертв, що виявляється у культурних конфліктах за участю відомих російських емігрантів, яких українські медіа іронічно називають "хорошими русскими" через їх слабкий інтерес до страждань українських громадян.

Для боротьби із самовіктимізацією та задля запобігання конкуренції жертв необхідно зробити війну та український травматичний досвід ближчим до антивоєнно налаштованих росіян. Це завдання можна вирішити за допомогою спільної пам'яті про війну, коли очевидці подій діляться спогадами про пережите зі сторонніми. Деякі російські незалежні медіа вже створюють контури такої пам'яті.

Щоб спільна пам'ять про війну стала ширшою, охопивши якомога більше антивоєнно налаштованих росіян, потрібні зусилля всіх незалежних масмедіа, що їх дивляться і читають мільйони. Для цього медіаменеджери та журналісти повинні відмовитися від колишніх підходів медіатизації війни та виступити як більш відповідальні актори пам'яті. Але це може статися лише в тому разі, якщо вони зрозуміють, що самовіктимізація та конкуренція жертв шкідливі і їм

самим, і споживачам їхнього контенту. Без такого розуміння голоси українських жертв, як і раніше, не будуть почуті в російському онлайн-просторі, а культурні конфлікти між українцями та "хорошими русскими" виникатимуть усе частіше.

Бібліографічні посилання

- Арестович & Дмитрий Быков: *Возможен ли Мир Полудня?* (2022, Июль 10). YouTube. <http://surl.li/vjqyuk>
- Атнашев, Т., Вайзер, Т., & Велижев, М. (Ред.). (2021). Двести лет опыта: от буржуазной публичной сферы к российским режимам публичности. В *Несовершенная публичная сфера: История режимов публичности в России* (с. 5–81). Москва: Новое литературное обозрение.
- Буча. *Главный символ преступления российской армии в Украине*. (2022, Июль 19). YouTube. <http://surl.li/hpoini>
- Вахтин, Н., & Фирсов, Б. (2017). *"Синдром публичной немоты": история и современные практики публичных дебатов в России*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Возвращение имен*. (2024). 29 октября. <https://october29.ru/>
- Военный дневник Анны Гин из Харькова. Читают журналисты "Дождя"*. (2023, Январь 2). YouTube. <http://surl.li/iigzdg>
- Вокруг стояла мертвая тишина. Я села и начала кричать*. (2022, Ноябрь 12). Медуза. <http://surl.li/nfzrti>
- Гатов, В. В. (2015). *Postjournalist: Журналистика после "цифрового перехода"*. Москва: Издательские решения, 2015.
- Дневные новости от Ивана Жданова*. (2022, Сентябрь 9). Telegram. <http://surl.li/ctxukf>
- Как война разделила родственников из России и Украины*. (2023, Февраль 11). YouTube. <http://surl.li/bqbjns>
- Как Россия украла тысячи детей из Украины и отдала их на "перевоспитание"*. (2023, Февраль 26). YouTube. <http://surl.li/jhqojl>
- Кашин, О. (2018, Октябрь 1). Госдума займется онанизмом. Откуда берутся бессмысленные новости про Анищенко и Пушкина. *Republic*. <http://surl.li/lneyaa>
- "Мне большинство россиян жалко": как украинские беженцы живут в Грузии и относятся к России*. (2023, Март 20). YouTube. <http://surl.li/xwrawu>
- Мобилизация выходит за рамки. Под угрозой призыва почти все мужчины старше 18 лет*. (2022, Сентябрь 23). YouTube. <http://surl.li/vvtpih>
- Муар, Е. (2023). Де мої діти? *Inker*, 7, 33–54.
- "Накинули мешок и забрали". Рассказ жительницы Бучи, родных которой держат в российском СИЗО*. (2022, Август 20). YouTube. <http://surl.li/tbvhsq>
- Оставление Херсона и съезд народных депутатов*. (2022, Ноябрь 11). Telegram. <https://t.me/livegovzd/4474>
- "Пап, у тебя есть максимум пять дней, чтобы нас забрать"*. (2022, Август 3). Медуза. <http://surl.li/nfeaok>

- Похороны четырехлетней Лизы, погибшей при ракетном ударе по Виннице. Фотография.* (2022, Июль 17). Медуза. <http://surl.li/pjkahk>
- Почему у России и Запада не получилось дружбы?* (2022, Ноябрь 19). Telegram. <https://t.me/livevozhd/4592>
- Пресс-конференция Ильи Яшина, Владимира Кара-Мурзы и Андрея Пивоварова после освобождения.* (2024, Август 2). YouTube. <http://surl.li/jclnqg>
- Путинская война: цены растут, народ беднеет.* (2022, Август 1). Telegram. <https://t.me/navalnylivechannel/4888>
- Речь Путина на Валдае / Илон Маск купил Твиттер.* (2022, Октябрь 31). Telegram. <https://t.me/livevozhd/4312>
- "Три имени: памяти жертв российского вторжения в Украину".* (2023, Октябрь 14). Telegram. <https://t.me/doxajournal/34310>
- Что я чувствовал? Да иди ты на ***!* (2022, Ноябрь 10). Медуза. <http://surl.li/xkuofr>
- Шульман, Е. М. Комментарий к публикации Олега Пшеничного. (2023, Август 18). Facebook. <http://surl.li/gmrovq>
- Я ни разу не стрелял. Только сидел с автоматом, ловил мины.* (2022, Ноябрь 10). Медуза. <http://surl.li/cjpiaw>
- "Я уже смирилась со смертью. Еще больше боюсь русской жизни".* (2022, Май 2). Медуза. <http://surl.li/luntgi>
- Aivazovska, O. (2022, September 20). 40 Years of Wilderness for the "good russians". *Ukrainska Pravda*. <http://surl.li/wbbrts>
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Assmann, A. (2016). *Formen des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.
- Assmann, A. (2020). *Das neue Unbehagen mit der Erinnerungskultur*, 3. Aufl. München: Beck.
- Baym, G. (2008). Infotainment / Ed. by W. Donsbach. *The International Encyclopedia of Communication*. Malden; Oxford; Carlton: Blackwell, 2276–2280.
- Children's Hospital Hit as Russian Strikes Kill Dozens In Ukraine.* (2024, July 8). BBC. <http://surl.li/hnosht>
- Chruschtschowa, N. (2024). *Festrede anlässlich der Eröffnung der Salzburger Festspiele 2024*. Salzburg: Salzburger Festspiele.
- Commane, G., & Potton, R. (2018). Instagram and Auschwitz: A Critical Assessment of the Impact Social Media Has On Holocaust Representation. *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*, 25, 158–181.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25/26, 56–80.
- Erlil, A. (2017). *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung*. Stuttgart: Springer.
- Garde-Hansen, J. (2011). *Media and Memory*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.

- Gorham, M. S. (2017). Humpty Dumpty and the Troll Factory: Varieties of Verbal Subversion on the Russian-Language Internet. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 73, 79–103.
- How Many Ukrainians Have Close Relatives and Friends Who Were Injured / Killed by the Russian Invasion: Results of a Telephone Survey Conducted on May 26 – June 5, 2023.* (2023, June 29). Kyiv International Institute of Sociology. <http://surl.li/fxwzv>
- Hrytsenko, H. (2022, March). Amplify Ukrainian Voices, not Russian. *Krytyka*. <http://surl.li/slrmfb>
- In a Flash of Fire and Shrapnel, a Smiling 4-Year-Old's Life Is Snuffed Out.* (2022, July 15). New York Times. <http://surl.li/sbpbzd>
- Ivan Golunov Arrest: Russian Reporter Is Freed after Public Outcry.* (2019, June 11). BBC. <http://surl.li/mbwrjj>
- Kaplan, A. (2011). Empathy and Trauma Culture: Imaging Catastrophe / Ed. by A. Coplan and P. Goldie. *Empathy: Philosophical and Psychological Perspectives*. Oxford; New York: Oxford University Press, 255–276.
- Khlevnyuk, D. (2019). Narrowcasting Collective Memory Online: "Liking" Stalin in Russian Social Media. *Media, Culture & Society*, 41, 317–331.
- Khromeychuk, O. (2022). *The Death of a Soldier Told by His Sister*. London: Monoray.
- Koposov, N. (2018). *Memory Wars, Memory Laws. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kot, S., Mozolevska, A., & Polishchuk, O. (2024). Digital War Diaries: Witnessing the 2022 Russian War against Ukraine. *Memory, Mind & Media*, 3. <https://doi:10.1017/mem.2024.11>
- Lin, H. (2022). Russian Cyber Operations in the Invasion of Ukraine. *The Cyber Defense Review*, 7, 31–46.
- Margalit, A. (2002). *The Ethics of Memory*. Cambridge, MA; London: Harvard University Press.
- Martin, D., Shapiro, J., & Nedashkovskaya, M. (2019). Recent Trends in Online Foreign Influence Effort. *Journal of Information Warfare*, 18, 15–48.
- Momennejad, I., Duker, A., & Coman, A. (2019). Bridge Ties Bind Collective Memories. *Nature Communications*, 10. <http://surl.li/pddzkd>
- Morozov, O. (2024). Das Justiz- und Strafverfolgungssystem als Erinnerungsakteure: Die Entstehung eines repressiven Erinnerungsregimes in Putins Russland. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 75, H. 3/4, 189–203.
- Neiger, M. (2020). Theorizing Media Memory: Six Elements Defining the Role of the Media in Shaping Collective Memory in the Digital Age. *Sociology Compass*, 14. <http://surl.li/dkdnau>
- Neiger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (2011). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*. New York: Springer.
- Nussbaum, M. (2001). *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ploky, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New York: Norton & Company.

- Röger, M. (2009). News Media and Historical Remembrance: Reporting On the Expulsion of Germans in Polish and German Magazines / Ed. by A. Erll, A. Rigney. *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Berlin; New York: De Gruyter, 187–204.
- Russia Tightens Legislation on "Foreign Agents"*. (2022, September 6). Deutsche Welle. <http://surl.li/wuufpd>
- Russian TV Station in Latvia Loses Licence Over Ukraine War Coverage*. (2022, December 8). The Guardian. <http://surl.li/ofwamq>
- Sabrow, M. (2012). Held und Opfer. Zum Subjektwandel deutscher Vergangenheitsverständigung im 20. Jahrhundert / Hrsg. von M. Frölich, U. Jureit, C. Schneider. *Das Unbehagen an der Erinnerung – Wandlungsprozesse im Gedenken an den Holocaust*. Frankfurt a. M.: Brandes & Apsel, 37–54.
- Schmidtgall, T. (2014). *Traumatische Erfahrung im Mediengedächtnis: Zur Struktur und interkulturellen Rezeption fiktionaler Darstellungen des 11. September 2001 in Deutschland, Frankreich und Spanien*. Würzburg: K&N.
- Shuster, S. (2024, April 17). "Share My Rage". Read Yulia Navalnaya's First Interview Since Her Husband's Death in Prison. *Time Magazine*. <http://surl.li/owvqex>
- Skalietska, Y. (2022). *You Don't Know What War Is: The Diary of a Young Girl From Ukraine*. London: Bloomsbury Children's Books.
- "Sorry to Bother You". *CNN Obtains Audio of Russians Calling Ukrainian Hotline*. (2022, March 8). YouTube. <http://surl.li/byvpfr>
- Stiazhkina, O. (2024). *Ukraine, War, Love: A Donetsk Diary*. Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute.
- Teenage Refugee From Chernihiv: I Saw My Mother Burn*. (2022, March 30). Radio Free Europe. <http://surl.li/hdkxgs>
- The Reckoning Project*. (2024). <https://www.thereckoningproject.com/>
- T4P's database of war crimes: Statistical information*. (2024). T4P. <https://t4pua.org/ru/stats>
- Voices of War* (2024). Human Rights in Ukraine: The Information Portal of the Kharkiv Human Rights Protection Group. <https://khpg.org/en/1309>
- Weiss-Wendt, A. (2020). *Putin's Russia and the Falsification of History: Reassessing Control over the Past*. New York; London: Bloomsbury Academic.
- Wertch, J. (2021). *How Nations Remember: A Narrative Approach*. New York: Oxford University Press.
- Zhadan, S. (2022). *Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg*. Berlin: Suhrkamp.
- Zygar, M. (2022, August 21). Rache führt uns ins Mittelalter. *Spiegel*. <http://surl.li/skffgb>
- 18-Year-Old Ukrainian Raising Four Siblings After Their Mother Was Killed*. (2022). CNN. <http://surl.li/nfoiyq>

References

- Arestovich & Dmitriy Bykov: *Vozmozhen li Mir Poludnya?* [Arestovich & Dmitry Bykov: Is the World of Noon Possible?]. (2022, Iyul' 10). YouTube. <http://surl.li/vjquyk> [in Russian].
- Atnashev, T., Vajzer, T., & Velizhev, M. (Red.). (2021). *Dvesti let opyta: ot burzhuznoj publichnoy sfery k rossijskim rezhimam publichnosti* [Two hundred years of experience: from the bourgeois public sphere to Russian publicity regimes]. V *Nesovershennaya publichnaya sfera: Istoriya rezhimov publichnosti v Rossii* (s. 5–81). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
- Bucha. *Glavnyj simvol prestuplenij rossijskoj armii v Ukraine* [Bucha. The main symbol of Russian army crimes in Ukraine]. (2022, Iyul' 19). YouTube. <http://surl.li/hpoini> [in Russian].
- Vahtin, N., & Firsov, B. (2017). *"Sindrom publichnoj nemoty": istoriya i sovremennye praktiki publichnyh debatov v Rossii* ["Public mute syndrome": history and contemporary practices of public debate in Russia]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
- Vozvrashenie imen* [The return of names]. (2024). 29 oktyabrya. <https://october29.ru/> [in Russian].
- Voennyj dnevnik Anny Gin iz Har'kova. Chitayut zhurnalisty "Dozhdy"* [War diary of Anna Gin from Kharkov. Read by journalists of "Dozhd"]. (2023, Yanvar' 2). YouTube. <http://surl.li/iigzdg> [in Russian].
- Vokrug stoyal mertvaya tishina. Ya sela i nachala krichat'* [There was dead silence all around. I sat up and started to scream]. (2022, Noyabr' 12). Meduza. <http://surl.li/nfzrti> [in Russian].
- Gatov, V. V. (2015). *Postjournalist: Zhurnalistika posle "cifrovogo perehoda"* [Postjournalist: Journalism after the "digital transition"]. Moskva: Izdatel'skie resheniya, 2015 [in Russian].
- Dnevnye novosti ot Ivana Zhdanova* [Daily news from Ivan Zhdanov]. (2022, Sentyabr' 9). Telegram. <http://surl.li/ctxukf> [in Russian].
- Kak vojna razdelila rodstvennikov iz Rossii i Ukrainy* [How the war divided relatives from Russia and Ukraine]. (2023, Fevral' 11). YouTube. <http://surl.li/bqbjns> [in Russian].
- Kak Rossiya ukrala tysyachi detej iz Ukrainy i otdala ih na "perevospitanie"* [How Russia stole thousands of children from Ukraine and gave them away for "re-education"]. (2023, Fevral' 26). YouTube. <http://surl.li/jhqojl> [in Russian].
- Kashin, O. (2018, Oktyabr' 1). *Gosduma zajmetsya onanizmom. Otkuda berutsya bessmyslennye novosti pro Anishenko i Pushkova* [The State Duma will take up onanism. Where does the senseless news about Anishchenko and Pushkov come from]. *Republic*. <http://surl.li/Ineyaa> [in Russian].
- "Mne bol'shinstvo rossiyan zhalko": kak ukrainskie bezhency zhivut v Gruzii i otnosyatsya k Rossii* ["I feel sorry for most Russians": how Ukrainian refugees live in Georgia and treat Russia]. (2023, Mart 20). YouTube. <http://surl.li/xwpawu> [in Russian].
- Mobilizaciya vyhodit za ramki. Pod ugrozoy prizyva pochni vse muzhchiny starshe 18 let* [Mobilization is out of bounds. Almost all men over the age of 18 are at risk of conscription]. (2022, Centyabr' 23). YouTube. <http://surl.li/vvtpih> [in Russian].

- Muar, E. (2023). De moi dity? [Where are my children?]. *Inker*, 7, 33–54 [in Ukrainian].
- "Nakinuli meshok i zabrali". *Rasskaz zhitel'nicy Buchi, rodyh kotoroj derzhat v rossijskom SIZO* ["They put a sack on and took them away". Story of a Bucha resident]. (2022, Avgust 20). YouTube. <http://surl.li/tbvhsq> [in Russian].
- Ostavlenie Hersona i sezd narodnyh deputatov* [The abandonment of Kherson and the Congress of People's Deputies]. (2022, Noyabr' 11). Telegram. <https://t.me/livevozod/4474> [in Russian].
- "Pap, u tebya est' maksimum pyat' dnej, chtoby nas zabrat'" ["Dad, you have at most five days to pick us up"]. (2022, Avgust 3). Meduza. <http://surl.li/nfeaok> [in Russian].
- Pohorony chetyrehletnej Lizy, pogibshej pri raketnom udare po Vinnice. Fotografija* [Funeral of four-year-old Liza, who died in a missile attack on Vinnitsa. Photo]. (2022, Iyul' 17). Meduza. <http://surl.li/pjkahk> [in Russian].
- Pochemu u Rossii i Zapada ne poluchilos' druzhby?* [Why did Russia and the West fail to develop a friendship?]. (2022, Noyabr' 19). Telegram. <https://t.me/livevozod/4592> [in Russian].
- Press-konferenciya Il'i Yashina, Vladimira Kara-Murzy i Andrey Pivovarova posle osvobozhdeniya* [Press conference of Ilya Yashin, Vladimir Kara-Murza and Andrei Pivovarov after his release]. (2024, Avgust 2). YouTube. <http://surl.li/jclnqg> [in Russian].
- Putinskaya vojna: ceny rastut, narod bedneet* [Putin's war: prices rise, people get poorer]. (2022, Avgust 1). Telegram. <https://t.me/navalnylivechannel/4888> [in Russian].
- Rech' Putina na Valdae / Ilon Mask kupil Twitter* [Putin's speech at Valdai / Ilon Musk bought Twitter]. (2022, Oktyabr' 31). Telegram. <https://t.me/livevozod/4312> [in Russian].
- "Tri imeni: pamyati zhertv rossijskogo vtorzheniya v Ukrainu" ["Three names: commemorating the victims of the Russian invasion of Ukraine"]. (2023, Oktyabr' 14). Telegram. <https://t.me/doxajournal/34310> [in Russian].
- Chto ya chuvstvoval? Da idi ty na ***!* [What did I feel? F*** you!]. (2022, Noyabr' 10). Meduza. <http://surl.li/xkuofr> [in Russian].
- Shul'man, E. M. (2023, Avgust 18). Kommentarij k publikacii Olega Pshenichnogo. [Commentary to Oleg Pshenichny's publication]. *Facebook*. <http://surl.li/gmrovq> [in Russian].
- Ya ni razu ne strelyal. Tol'ko sidel s avtomatom, lovil miny* [I never fired a shot. Just sat around with a machine gun, catching mines]. (2022, Noyabr' 10). Meduza. <http://surl.li/cjpiaw> [in Russian].
- "Ya uzhe smirilas' so smert'yu. Eshe bol'she boyus' russkoj zhizni" ["I've already come to terms with death. I'm even more afraid of Russian life"]. (2022, Maj 2). Meduza. <http://surl.li/luntgi> [in Russian].
- Aivazovska, O. (2022, September 20). 40 Years of Wilderness for the "good russians". *Ukrainska Pravda*. <http://surl.li/wbbrts>

- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Assmann, A. (2016). *Formen des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.
- Assmann, A. (2020). *Das neue Unbehagen mit der Erinnerungskultur*, 3. Aufl. München: Beck.
- Baym, G. (2008). Infotainment / Ed. by W. Donsbach. *The International Encyclopedia of Communication*. Malden; Oxford; Carlton: Blackwell, 2276–2280.
- Children's Hospital Hit as Russian Strikes Kill Dozens In Ukraine*. (2024, July 8). BBC. <http://surl.li/hnosht>
- Chruschtschowa, N. (2024). *Festrede anlässlich der Eröffnung der Salzburger Festspiele 2024*. Salzburg: Salzburger Festspiele.
- Commane, G., & Potton, R. (2018). Instagram and Auschwitz: A Critical Assessment of the Impact Social Media Has On Holocaust Representation. *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*, 25, 158–181.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25/26, 56–80.
- Erl, A. (2017). *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung*. Stuttgart: Springer.
- Garde-Hansen, J. (2011). *Media and Memory*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.
- Gorham, M. S. (2017). Humpty Dumpty and the Troll Factory: Varieties of Verbal Subversion on the Russian-Language Internet. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 73, 79–103.
- How Many Ukrainians Have Close Relatives and Friends Who Were Injured / Killed by the Russian Invasion: Results of a Telephone Survey Conducted on May 26 – June 5, 2023*. (2023, June 29). Kyiv International Institute of Sociology. <http://surl.li/fxwzvvh>
- Hrytsenko, H. (2022, March). Amplify Ukrainian Voices, not Russian. *Krytyka*. <http://surl.li/slrbmf>
- In a Flash of Fire and Shrapnel, a Smiling 4-Year-Old's Life Is Snuffed Out*. (2022, July 15). New York Times. <http://surl.li/sbpbzd>
- Ivan Golunov Arrest: Russian Reporter Is Freed after Public Outcry*. (2019, June 11). BBC. <http://surl.li/mbwrjj>
- Kaplan, A. (2011). Empathy and Trauma Culture: Imaging Catastrophe / Ed. by A. Coplan and P. Goldie. *Empathy: Philosophical and Psychological Perspectives*. Oxford; New York: Oxford University Press, 255–276.
- Khlevnyuk, D. (2019). Narrowcasting Collective Memory Online: "Liking" Stalin in Russian Social Media. *Media, Culture & Society*, 41, 317–331.
- Khromeychuk, O. (2022). *The Death of a Soldier Told by His Sister*. London: Monoray.
- Koposov, N. (2018). *Memory Wars, Memory Laws. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kot, S., Mozolevska, A., & Polishchuk, O. (2024). Digital War Diaries: Witnessing the 2022 Russian War against Ukraine. *Memory, Mind & Media*, 3. <https://doi:10.1017/mem.2024.11>

- Lin, H. (2022). Russian Cyber Operations in the Invasion of Ukraine. *The Cyber Defense Review*, 7, 31–46.
- Margalit, A. (2002). *The Ethics of Memory*. Cambridge, MA; London: Harvard University Press.
- Martin, D., Shapiro, J., & Nedashkovskaya, M. (2019). Recent Trends in Online Foreign Influence Effort. *Journal of Information Warfare*, 18, 15–48.
- Momennejad, I., Duker, A., & Coman, A. (2019). Bridge Ties Bind Collective Memories. *Nature Communications*, 10. <http://surl.li/pddzkd>
- Morozov, O. (2024). Das Justiz- und Strafverfolgungssystem als Erinnerungsakteure: Die Entstehung eines repressiven Erinnerungsregimes in Putins Russland. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 75, H. 3/4, 189–203.
- Neiger, M. (2020). Theorizing Media Memory: Six Elements Defining the Role of the Media in Shaping Collective Memory in the Digital Age. *Sociology Compass*, 14. <http://surl.li/dkdnau>
- Neiger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (2011). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*. New York: Springer.
- Nussbaum, M. (2001). *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plokhly, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New York: Norton & Company.
- Röger, M. (2009). News Media and Historical Remembrance: Reporting On the Expulsion of Germans in Polish and German Magazines / Ed. by A. Erll, A. Rigney. *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Berlin; New York: De Gruyter, 187–204.
- Russia Tightens Legislation on "Foreign Agents"*. (2022, September 6). Deutsche Welle. <http://surl.li/wuufpd>
- Russian TV Station in Latvia Loses Licence Over Ukraine War Coverage*. (2022, December 8). The Guardian. <http://surl.li/ofwamq>
- Sabrow, M. (2012). Held und Opfer. Zum Subjektwandel deutscher Vergangenheitsverständnis im 20. Jahrhundert / Hrsg. von M. Frölich, U. Jureit, C. Schneider. *Das Unbehagen an der Erinnerung – Wandlungsprozesse im Gedenken an den Holocaust*. Frankfurt a. M.: Brandes & Apsel, 37–54.
- Schmidtgal, T. (2014). *Traumatische Erfahrung im Mediengedächtnis: Zur Struktur und interkulturellen Rezeption fiktionaler Darstellungen des 11. September 2001 in Deutschland, Frankreich und Spanien*. Würzburg: K&N.
- Shuster, S. (2024, April 17). "Share My Rage". Read Yulia Navalnaya's First Interview Since Her Husband's Death in Prison. *Time Magazine*. <http://surl.li/owvqex>
- Skalietska, Y. (2022). *You Don't Know What War Is: The Diary of a Young Girl From Ukraine*. London: Bloomsbury Children's Books.
- "Sorry to Bother You". *CNN Obtains Audio of Russians Calling Ukrainian Hotline*. (2022, March 8). YouTube. <http://surl.li/byvpfr>
- Stiazhkina, O. (2024). *Ukraine, War, Love: A Donetsk Diary*. Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute.

- Teenage Refugee From Chernihiv: I Saw My Mother Burn.* (2022, March 30). Radio Free Europe. <http://surl.li/hdkxgs>
- The Reckoning Project.* (2024). <https://www.thereckoningproject.com/>
- T4P's database of war crimes: Statistical information.* (2024). T4P. <https://t4pua.org/ru/stats>
- Voices of War.* (2024). Human Rights in Ukraine: The Information Portal of the Kharkiv Human Rights Protection Group. <https://khpg.org/en/1309>
- Weiss-Wendt, A. (2020). *Putin's Russia and the Falsification of History: Reassessing Control over the Past.* New York; London: Bloomsbury Academic.
- Wertch, J. (2021). *How Nations Remember: A Narrative Approach.* New York: Oxford University Press.
- Zhadan, S. (2022). *Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg.* Berlin: Suhrkamp.
- Zygar, M. (2022, August 21). Rache führt uns ins Mittelalter. *Spiegel*. <http://surl.li/skffgb>
- 18-Year-Old Ukrainian Raising Four Siblings After Their Mother Was Killed.* (2022). CNN. <http://surl.li/nfoiyq>

Стаття надійшла до редакції 19.09.2024